

Ewelina Kina

Uniwersytet Łódzki

WYKLUCZENIE CYFROWE JAKO BARIERA ROZWOJU LOKALNEGO W DOBIE GOSPODARKI OPARTEJ NA WIEDZY*

Streszczenie: Niniejszy artykuł jest poświęcony identyfikacji zagadnienia, które stanowi jedno z głównych zagrożeń w dobie gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego – wykluczenia cyfrowego. Autorka podejmuje próbę wskazania głównych wyzwań, jakie niesie za sobą rozwój nowej gospodarki i społeczeństwa dla rozwoju lokalnego, szczególnie akcentując w tym kontekście społeczne i ekonomiczne konsekwencje wykluczenia cyfrowego. Artykuł ogniskuje uwagę na barierach rozwoju, które powstają w wyniku *digital divide* i stanowią istotne, a niestety często marginalizowane zagrożenia dla budowania innowacyjnej i konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy.

Słowa kluczowe: wykluczenie cyfrowe, rozwój lokalny.

1. Wstęp

Rozwój nowoczesnych technologii, jaki miał miejsce w ciągu ostatnich kilku dekad, oraz postępujące procesy globalizacji doprowadziły do powstania nowego paradygmatu rozwoju – gospodarki opartej na wiedzy (GOW). W gospodarce tej wiedza oraz informacja stały się podstawowym czynnikiem decydującym o sukcesie ekonomicznym przedsiębiorstw, krajów i jednostek terytorialnych zarówno na poziomie regionalnym, jak i lokalnym. Zakładając, że to właśnie gospodarka jest podstawowym motorem przemian społecznych, można również obserwować wyłanianie się „nowego” społeczeństwa – społeczeństwa informacyjnego (SI), w którym informacja, technologie informacyjno-komunikacyjne i sieci stały się podstawą rozwoju.

Jednocześnie z drugiej strony coraz częściej dającym się zaobserwować zjawiskiem są postępujące procesy decentralizacji i wzrost znaczenia rozwoju lokalnego. W ostatnich latach analiza relacji występujących między skalą globalną

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu pt.: *Doktoranci – Regionalna Inwestycja w Młodych Naukowców D-RIM* współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Budżetu Państwa w ramach Poddziałania 8.2.1 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

zmian (determinującą powstanie nowej gospodarki i społeczeństwa) a skalą lokalną stanowi w środowisku nauki obszar ożywionej dyskusji i licznych badań. „Efekty przecinania się tych dwóch płaszczyzn: globalnej i lokalnej oraz ich wzajemne oddziaływanie znalazło swój wyraz w nowym terminie „glokalizacja”, podkreślającym komplementarność i równoczesność rozwijającego się procesu globalizacji i rosnącego znaczenia rozwoju lokalnego¹”. Zmiany globalne stawiają zatem nowe wyzwania przed gospodarkami i społecznościami lokalnymi. We współczesnej rzeczywistości muszą one sprostać ogólnoswiatowym tendencjom zmian, do których należy zaliczyć dynamiczny rozwój techniki, zmiany struktur organizacyjnych i form zarządzania przedsiębiorstw oraz administracji publicznej, postępujące procesy uinformowania i usieciowienia oraz nadrzędną rolę informacji i wiedzy. Wiek dostępu, jak określa go J. Rifkin, zmienia obraz funkcjonującego świata. Rynki ustępują miejsca sieciom, natomiast własność traci swoje znaczenie i jest zastępowana przez dostęp. Właśnie to przejście od własności do dostępu warunkuje głębokie zmiany. W wieku dostępu następuje dewaluacja takich wartości, jak posiadanie czy dobra materialne, a ich miejsce zajmują kapitał intelektualny, kreatywność jednostki².

Celem niniejszego opracowania jest teoretyczne rozpoznanie zagrożenia, które jest wskazywane jako główne w dobie gospodarki i społeczeństwa informacyjnego – wykluczenia cyfrowego i jego wpływu na rozwój lokalny. W pierwszej części autorka koncentruje się na wskazaniu istoty wykluczenia cyfrowego oraz wyzwań, jakie stawia przed rozwojem lokalnym gospodarka oparta na wiedzy i nowe społeczeństwo informacyjne. W drugiej części opracowania zostaje podjęta próba zidentyfikowania podstawowych zagrożeń, jakie niesie wykluczenie cyfrowe dla realizacji idei rozwoju lokalnego.

2. Rozwój lokalny w dobie gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego

Doktryna gospodarki opartej na wiedzy została rozpowszechniona w ostatniej dekadzie XX wieku. Wówczas pojęcie to zaczęło być używane do opisu nowej rzeczywistości gospodarczej powstałej w wyniku rozwoju oraz wzrostu znaczenia i wykorzystania informacji, wiedzy i technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT), w której następuje przejście od ekonomii skali do ekonomii jakości³. Pojęcie gospodarki opartej na wiedzy może być rozpatrywane w wąskim lub szerokim ujęciu. Ujęcie wąskie GOW prezentowane jest m.in. przez A. Koźmińskiego. Utożsamia on ją

¹ A. Jewtuchowicz, *Globalne uwarunkowania rozwoju lokalnego. Rozważania na temat globalizacji*, [w:] T. Markowski, D. Stawasz (red.), *Gospodarka, zarządzanie, przestrzeń*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Oeconomica, 186, Łódź 2005, s. 33.

² J. Rifkin, *Wiek dostępu*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003, s. 8-10.

³ K. Olejniczak, *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, [w:] A. Adamczyk, J. Borkowski (red.), *Regionalizm, polityka regionalna i fundusze strukturalne w Unii Europejskiej*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 25.

z gospodarką, „w której działa wiele przedsiębiorstw, które o wiedzę opierają swoją przewagę konkurencyjną”⁴. W ujęciu szerszym GOW jest wizją gospodarki, „której istnienie warunkuje umiejętność efektywnego wykorzystania wiedzy na poziomie jednostek, organizacji, regionów i całych społeczeństw”⁵. Również szersza definicja gospodarki opartej na wiedzy proponowana jest przez OECD: „gospodarka oparta na wiedzy to taka gospodarka, która bezpośrednio bazuje na produkcji, dystrybucji i stosowaniu wiedzy i informacji”⁶. Istotą GOW jest nowe spojrzenie na wiedzę i informację, która przestaje być jedynie produktem, a staje się czynnikiem produkcji warunkującym wzrost gospodarczy⁷.

Jednocześnie, oprócz zmian w sferze gospodarczej, jesteśmy świadkami zmian w sposobie funkcjonowania społeczeństwa. Ono również nie pozostaje obojętne wobec postępujących zmian w zakresie wykorzystania informacji, wiedzy i nowoczesnych technologii komunikacyjnych, przekształcając się w społeczeństwo informacyjne, odznaczające się nowymi umiejętnościami, oczekiwaniami, postawami i potrzebami. Powstaje w związku z tym pytanie, jak ewolucja gospodarek i społeczeństw wpływa na rozwój w skali lokalnej oraz jakie stawia przed nim wyzwania?

Rozwój lokalny, jako charakterystyczna wielowymiarowa, przestrzennie zróżnicowana i dynamiczna kategoria rozwoju społeczno-gospodarczego, w literaturze przedmiotu ujmowany jest w rozmaity sposób. Samo pojęcie rozwoju lokalnego ma bardzo złożony charakter. Złożoność ta wynika z różnorodności celów, jakie ma on realizować, oraz wielości czynników, które go kształtują. Upraszczając to pojęcie podstawowych sfer gospodarki (społecznej, gospodarczej i lokalnego ekosystemu), R. Brol stwierdza, że „rozwój lokalny występuje wtedy, gdy zharmonizowane i systematyczne działania podmiotów gospodarki lokalnej zmierza do kreowania nowych i poprawy istniejących walorów użytkowych gminy, tworzenia korzystnych warunków (np. bogatej oferty korzyści zewnętrznych) dla lokalnych podmiotów gospodarczych, a także zapewnienia ładu przestrzennego i ekologicznego w lokalnej jednostce terytorialnej”⁸. Przy czym przez podmioty gospodarki lokalnej należy rozumieć

⁴ A. Koźmiński, *Jak stworzyć gospodarkę opartą na wiedzy?*, [w:] *Strategia rozwoju Polski u progu XX wieku*, Kancelaria Prezydenta RP i Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa 2001, [za:] Z. Madej, *Gospodarka oparta na wiedzy wkracza w świat paradygmatów*, [w:] E. Frejtag-Mika (red.), *Teoria i praktyka ekonomii a konkurencyjność gospodarowania*, Difin, Warszawa 2006, s. 17.

⁵ Instytut Zarządzania Wiedzą w Krakowie, *Gospodarka oparta na wiedzy – stan, diagnoza i wnioski dla Polski*, Warszawa-Kraków 2002, [za:] B. Onak-Szczepanik, *Budowa gospodarki opartej na wiedzy w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską* [w:] D. Kopycińska (red.), *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów*, Wydawnictwo Naukowe Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 33.

⁶ OECD, *The Knowledge-Based Economy*, OECD/GD (96) 102, [za:] B. Onak-Szczepanik, wyd. cyt., s. 33.

⁷ D. Strahl, M. Markowska, *Poziom rozwoju gospodarki opartej na wiedzy (GOW) jako podstawa klasyfikacji europejskiej przestrzeni regionalnej* [w:] A. Jewtuchowicz (red.), *Region w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 113.

⁸ R. Brol, *Wpływ procesów globalizacji na rozwój lokalny*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Rzeńca (red.), *Współczesne wyzwania miast i regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 34.

jednostki gospodarcze, instytucje oraz organizacje lokalne, gospodarstwa domowe i władze samorządowe⁹. Główną siłę sprawczą rozwoju lokalnego stanowią czynniki endogeniczne: zasoby środowiska, kapitał ludzki i społeczny, przedsiębiorczość, zdolność do innowacji. Natomiast czynniki egzogeniczne rozwoju lokalnego (będące konsekwencją m.in. procesów globalizacji, poziomu konkurencyjności otoczenia, warunków makroekonomicznych) przyczyniają się do przekształceń zasobów endogenicznych oraz kreują nowe zasoby lokalne. W rezultacie oddziaływanie czynników egzogenicznych może doprowadzić do załamania dotychczasowego ładu lokalnego i przyczynić się do kryzysu w rozwoju lokalnym bądź stanowić impuls innowacyjnych zmian w strukturze endogenicznych czynników rozwoju lokalnego¹⁰. Z drugiej strony to właśnie z potencjału systemów lokalnych (z poziomu potencjałów rozwoju endogenicznego) wynika sposób reakcji na zachodzące w otoczeniu zmiany i siła ich przyciągania¹¹. Zmiana natomiast, jak stwierdza P.F. Drucker, jest we współczesnej rzeczywistości jedyną stałą rzeczą w gospodarce¹².

W dobie gospodarki opartej na wiedzy strategicznymi zasobami, czynnikami decydującymi o rozwoju społeczno-gospodarczym stają się informacja i wiedza. To one decydują o możliwościach osiągnięcia przez daną jednostkę terytorialną pożądanej pozycji konkurencyjnej. Dla rozwoju lokalnego skutkuje to zmianami nie tylko w odniesieniu do sposobu gospodarowania zasobami jednostek, ale także w sposobie sprawowania władzy oraz zarządzania usługami publicznymi, opartego już nie na układach hierarchicznych, ale na partnerstwie i przedsiębiorczości. Sprawne procesy i systemy komunikacji zaczynają odgrywać kluczową rolę¹³. W gospodarce opartej na wiedzy pojmowanie zasobów lokalnych powinno w coraz szerszym zakresie uwzględniać także udział czynników niematerialnych (przedsiębiorczość, przepływ informacji, aktywność społeczeństwa). Dodatkowo, jeśli uwzględnimy procesy powstawania nowego społeczeństwa informacyjnego, równie istotna jest kwestia upowszechniania technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Podstawą powstania tego społeczeństwa, a zarazem jego dalszego rozwoju jest szybki i łatwy przepływ informacji oraz umiejętność jej przetwarzania i wykorzystywania zgodnie z potrzebami odbiorcy. Współcześnie zdolność jednostek do absorbowania i wykorzystania technologii ICT zwiększa ich konkurencyjność, a o pełnym sukcesie decyduje występowanie sprawnych mechanizmów współpracy oraz wymiany wiedzy

⁹ Tamże, s. 33.

¹⁰ Tamże, s. 37.

¹¹ H. Ponikowski, *Zmiany globalne jako czynnik rozwoju lokalnego*, [w:] D. Strahl (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 1161, Wydawnictwo AE, Wrocław 2007, s. 238.

¹² P.F. Drucker, *Zarządzanie w czasach burzliwych*, „Czytelnik”, Warszawa 1995, s. 66-67.

¹³ M. Krakowiak, *Gospodarka oparta na wiedzy – perspektywa mezoekonomiczna*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Zarządzanie kapitałem ludzkim w gospodarce*, Uniwersytet Szczeciński, Print Group, Szczecin 2007, s. 46.

i informacji między podmiotami lokalnymi przy wykorzystaniu narzędzi społeczeństwa informacyjnego¹⁴.

Powstaje pytanie: co w dobie społeczeństwa informacyjnego jest jednym z podstawowych narzędzi umożliwiających rozwój w warunkach zmiennego otoczenia, współdziałanie, komunikację, sprawne i efektywne sprawowanie władzy stanowiące podstawowe czynniki warunkujące sukces rozwoju lokalnego? Odpowiedzią na to pytanie jest tzw. nowa infrastruktura, przez którą M. Sakowicz rozumie „różne rozwiązania organizacyjno-techniczne służące do gromadzenia, przetwarzania i transmisji danych w postaci tekstu, dźwięku, obrazów zapisanych w formie cyfrowej. Nowa infrastruktura odnosi się do nowoczesnych narzędzi technicznych, obejmujących komputery, urządzenia peryferyjne, sieci (np. Internet), oraz organizacyjno-zarządczych, włącznie ze specjalistycznym oprogramowaniem (elektroniczny obieg dokumentów, system informacji przestrzennej), telepracą oraz organizacjami wirtualnymi”¹⁵.

Możliwości rozwoju na poszczególnych poziomach są zdeterminowane przez powszechny dostęp i wykorzystanie narzędzi teleinformatycznych wszystkich podmiotów funkcjonujących w regionie. A poziom intensywności i zaawansowania owych usług świadczy o przewadze konkurencyjnej, atrakcyjności i nowoczesności inwestycyjnej¹⁶.

By mówić o jakichkolwiek kosztach związanych z brakiem dostępu i umiejętności w zakresie wykorzystania narzędzi społeczeństwa informacyjnego, należy najpierw uświadomić sobie korzyści i możliwości, jakie one stwarzają (zarówno w wymiarze społecznym, jak i gospodarczym). C.F. Hales wśród cech ICT mogących korzystnie wpływać na rozwój wskazuje takie jak: elastyczność i funkcjonalność (możliwość wykorzystania przez społeczeństwo, podmioty gospodarcze i administrację w wielu dziedzinach podejmowanych aktywności), ICT jako klucz do tworzenia sieci powiązań, narzędzie dające możliwość rozpowszechniania informacji i wiedzy poprzez oddzielenie treści od jej fizycznej lokalizacji, obniżenie kosztów transakcyjnych, wzrost efektywności procesów biznesowych dzięki łatwiejszej komunikacji, przepływie informacji, nowym formom dystrybucji¹⁷. Dodatkowo, jako społeczne korzyści wynikające z wykorzystania ICT należy wskazać nowe możliwości w zakresie form organizacji pracy (telepraca), edukacji, dostępu do usług publicznych.

¹⁴ Tamże, s. 47.

¹⁵ M. Sakowicz, *Modernizacja samorządu terytorialnego w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2007, s. 142.

¹⁶ M. Runiewicz, *Znaczenie ICT w generowaniu zdolności konkurencyjnej regionu*, [w:] M. Runiewicz (red.), *Konkurencyjność regionów: rola technologii informacyjno-telekomunikacyjnych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2006, s. 13-15.

¹⁷ C.F. Hales, *The role of ICT in regional development*, [w:] C.F. Hales (red.), *Spółeczeństwo informacyjne, Stan i kierunki rozwoju w świetle uwarunkowań regionalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 110-111.

3. Wykluczenie cyfrowe – definicja i wymiary pojęcia

Za moment narodzin teorii wykluczenia cyfrowego uważa się lata 90. XX wieku, miejscem narodzin zaś owego terminu były Stany Zjednoczone. Początkowo w literaturze przedmiotu używano różnych określeń do opisanego zjawiska. Pojawiła się koncepcja informacyjnie bogatych i biednych, biedy informacyjnej i komunikacyjnej, aż wreszcie najpowszechniej uznawana koncepcja podziału cyfrowego (*digital divide*)¹⁸. Koncepcja ta została wysunięta przez afroamerykańskiego polityka J. Jaksona, który zwrócił uwagę na występowanie różnic w zakresie korzystania z komputera oraz Internetu między obywatelami państw rozwiniętych i rozwijających się, między ludźmi na różnych etapach życia, o różnym statusie społecznym i ekonomicznym, między kobietami i mężczyznami oraz między regionami¹⁹.

Wśród badaczy zajmujących się analizowanym zjawiskiem występuje wyraźny podział co do sposobu pojmowania i definiowania tego pojęcia. Jedna grupa opowiada się za prostym dychotomicznym podziałem na tych, którzy posiadają dostęp do informacji, i na tych, którzy go nie posiadają. Jednak większość przedstawicieli świata nauki sprzeciwia się takiemu podejściu, zaznaczając dużo bardziej złożony i skomplikowany charakter podziału cyfrowego. W związku z tym w literaturze przedmiotu można wskazać trzy grupy definicji *digital divide*. Pierwsza, reprezentująca wąskie podejście do pojęcia, ogranicza się to definiowania tego terminu jedynie przez pryzmat „dostępu”. Druga grupa rozszerza pojmowanie tego pojęcia na zagadnienia związane z wykorzystaniem nowoczesnych technologii. I trzecia grupa definicji prezentuje problem w sposób kompleksowy, uwzględniając wieloaspektowość i wielowymiarowość tego pojęcia²⁰.

Pierwsza grupa definicji wykluczenia cyfrowego silnie nawiązuje do determinizmu technologicznego. Definicje te akcentują przede wszystkim aspekt materialny i dostęp do nowoczesnych technologii. Takie podejście zwane jest modelem płomienia, zgodnie z którym przyjmuje się, że już sama „obecność” komputera będzie generowała uczenie się oraz rozwój, tak jak płomień generuje ciepło²¹. W tym ujęciu przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu ograniczałoby się jedynie do zapewniania dostępu do komputerów, co, zdaniem specjalistów, nie rozwiązuje największego problemu, jakim są kwestie dotyczące rozwoju umiejętności wykorzystania technologii informatycznych.

¹⁸ N. Selwyn, S. Gorard, *The Information Age. Technology, Learning and Exclusion in Wales*, University of Wales Press, Cardiff, s. 51, [za:] Ł. Arendt, *Wykluczenie cyfrowe w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw*, IPISS, Warszawa 2009, s. 67.

¹⁹ M. Szpunar, *Digital divide a nowe formy stratyfikacji społecznej w społeczeństwie informacyjnym – próba typologizacji*, [w:] K. Wódz, T. Wiczorek (red.), *Spoleczeństwo informacyjne*, WSB 2007, s. 39.

²⁰ Ł. Arendt, wyd. cyt., s. 70.

²¹ L. Machol-Zajda, *WWW.WYKLUCZENI.COM, czyli rzecz o wykluczeniu informacyjnym*, [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo AE, Katowice 2005, s. 106.

Druga grupa definicji obejmuje te, które koncentrują się nie tylko na „dostępie”, ale również na możliwościach wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych. Przykładem może być definicja proponowana przez E. Fonga i in., którzy utożsamiają wykluczenie cyfrowe z występowaniem różnic między grupami społecznymi w poziomie skomputeryzowania i różnic w możliwościach wykorzystania komputerów, warunkowanych odpowiednimi umiejętnościami²².

Rozwój badań w analizowanym obszarze doprowadził do wyodrębnienia trzeciej grupy definicji, w której uwzględniono, iż wykluczenie cyfrowe obejmuje zagadnienia dotyczące strony podażowej (czyli aspekty materialne, związane z infrastrukturą), jak i popytowej (odnoszącej się do barier związanych z umiejętnościami i wiedzą) oraz że problem ten występuje na poziomie makro, mikro i mezo. W tym ujęciu akcentuje się, że różnice w dostępie do technologii ICT i możliwościach ich wykorzystania (wynikających z umiejętności i wiedzy) występują zarówno między osobami, gospodarstwami domowymi, podmiotami gospodarczymi oraz państwami, regionami²³. Analiza tych trzech grup definicji pozwala wskazać główne przyczyny występowania zjawiska wykluczenia cyfrowego. Pierwszą podstawową przyczyną są istniejące różnice w poziomie dostępu do narzędzi społeczeństwa informacyjnego, drugą jest brak umiejętności w zakresie wykorzystania owych narzędzi i dodatkowo jako trzecią przyczynę można wskazać brak wiedzy na temat możliwości stosowania i wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Należy również podkreślić, że występują różne wymiary podziału cyfrowego. W literaturze przedmiotu zaproponowanych jest kilka klasyfikacji, jednak większość z nich daje się określić w ramach podziału proponującego cztery wymiary cyfrowego wykluczenia. Pierwszy wymiar wykluczenia cyfrowego określany jest jako „różnice w poziomie wiedzy”²⁴, utożsamiane z umiejętnościami posługiwania się narzędziami społeczeństwa informacyjnego. Drugi wymiar wykluczenia cyfrowego obejmuje kwestie sposobu łączenia się z Internetem. Badania dowiodły, że osoby wykorzystujące do połączenia modem analogowy wykorzystywały zasoby globalnej sieci w sposób dużo mniej efektywny niż osoby korzystające z łącz szerokopasmowych²⁵. Kolejny, trzeci wymiar to podział cyfrowy w skali globalnej, akcentujący, że dysproporcje „usieciowienia” społeczeństw i gospodarek w skali globalnej pogłębiają i generują nowe nierówności w skali globalnej²⁶. M. Castells stwierdza, iż „odłączenie od Internetu lub połączenie powierzchowne jest równo-

²² E. Fong, B. Wellman, M. Kew, R. Wilkes, *Correlates of the Digital Divide: Individual, Household and Spatial Variation*, Department of Sociology, University of Toronto, 2001, [za:] Ł. Arendt, wyd. cyt., s. 73.

²³ M. Szpunar, wyd. cyt., s. 40.

²⁴ M. Castells, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań 2003, s. 287.

²⁵ K. Pietrowicz, *Nowa stratyfikacja społeczna? „Digital divide” a Polska*, [w:] H. Haber (red.), *Spółeczeństwo informacyjne – wizja czy rzeczywistość?*, t. II, BG AGH, Kraków 2004, s. 257.

²⁶ M. Castells, wyd. cyt., s. 290-301.

znaczne z marginalizacją w globalnym systemie sieciowym. Rozwój bez Internetu to coś jak uprzemysłowienie bez elektryczności w epoce industrializacji²⁷. Czwarty w tej klasyfikacji, ostatni wymiar wykluczenia cyfrowego to tzw. wymiar językowy wynikający z powszechności stosowania w sieci języka angielskiego. Brak znajomości tego języka może uniemożliwić dotarcie do pożądaných informacji²⁸.

Badacze zagadnienia *digital divide* określają go jako społeczny koszt rewolucji informatycznej²⁹. Jednak koszty społeczne wynikające z istnienia podziału cyfrowego należałoby traktować jako jedne z wielu kosztów, jakie niesie ze sobą analizowany problem. Należy pamiętać, że nie można pominąć kosztów ekonomicznych, równie istotnych z punktu widzenia rozwoju regionów i krajów w gospodarce opartej na wiedzy. Wykluczenie informacyjne jest bowiem jednym z podstawowych zagrożeń współczesnej gospodarki. Według A. Szewczyk powstaje „piąty świat” – świat „ubogich inaczej”, czyli świat biedy związanej z ubóstwem informacji. Obecnie dostęp do informacji jest czynnikiem decydującym o podziale zarówno gospodarczym, jak i społecznym, gdyż najważniejsze jest bogactwo informacji³⁰.

4. Rozwój lokalny a wykluczenie cyfrowe – identyfikacja podstawowych zagrożeń

Jak zauważa B. Gruchman, rozwój lokalny, rozumiany jako rozwój sił wytwórczych, zwłaszcza przemysłu i infrastruktury ekonomicznej oraz społecznej określonej miejscowości i jej otoczenia, zawsze odbywa się za sprawą postępu technicznego. Tam, gdzie go brakuje, panuje zastój³¹. Stwierdzenie to wskazuje postęp technologiczny jako podstawę i swojego rodzaju warunek rozwoju lokalnego. Idąc zatem dalej, brak tego postępu może stanowić istotną barierę w rozwoju danej jednostki terytorialnej. Postęp technologiczny (przede wszystkim w zakresie technologii informacyjno-komunikacyjnych) cechuje się niezwykle szybką dynamiką rozwoju oraz wszechobecnością. Wykorzystanie nowoczesnych technologii staje się nieodłącznym elementem każdej podejmowanej przez lokalnych aktorów aktywności. Głównie z tego właśnie powodu zagrożenia wynikające z braku respektowania ogólnoświatowych trendów mogą stanowić poważne konsekwencje dla rozwoju lokalnego.

²⁷ Tamże, s. 299.

²⁸ K. Pietrowicz, wyd. cyt., s. 258.

²⁹ Tamże, s. 255.

³⁰ A. Szewczyk, *Oblicza ubóstwa w społeczeństwie informacyjnym*, PWN, Warszawa 2006, s. 149-151.

³¹ B. Gruchman, *Postęp techniczny a rozwój lokalny w warunkach polskich*, [w:] B. Gruchman, J. Tarajkowski (red.), *Rozwój gospodarki lokalnej w teorii i praktyce, Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny*, t. 1, Poznań-Warszawa 1990, s. 117, [za:] J. Chądzyński, *Nowe koncepcje rozwoju – w kierunku rozwoju lokalnego*, [w:] J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2007, s. 76.

Zagrożenia dla rozwoju lokalnego wynikające z wykluczenia cyfrowego wyrażone są negatywnym wpływem na endogeniczne czynniki rozwoju, których potencjał decyduje o możliwościach realizacji celów rozwoju lokalnego. Wykluczenie cyfrowe jest bowiem zjawiskiem powstałym w wyniku zmian globalnych (zewnętrznych, związanych ze wzrostem wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych i coraz większym uzależnieniem od nich większości podejmowanych działalności), natomiast wpływa ono na wewnętrzne siły motoryczne rozwoju lokalnego. Należy zatem odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób brak wykorzystania narzędzi społeczeństwa informacyjnego może wpływać na obraz czynników rozwoju lokalnego? W pierwszej kolejności należy więc zidentyfikować podstawowe czynniki rozwoju lokalnego. Według I. Pietrzyk powodzenie rozwoju danej jednostki zależy od kilku podstawowych czynników. Pierwszym z nich jest istnienie skutecznego przywództwa danej jednostki terytorialnej i jasne określanie kierunków i celów rozwoju. Kolejne to zaufanie, współpraca i partnerstwo. Dalej wskazane zostało współuczestnictwo wszystkich aktorów życia społeczno-gospodarczego w podejmowanych działaniach na rzecz rozwoju lokalnego, respektowanie tożsamości kulturowej danego regionu i wreszcie wrażliwość na otoczenie, wyrażona umiejętnością „dostrajania” działań do zmian w nim zachodzących³². Do wyżej wymienionych czynników (głównie o charakterze polityczno-ustrojowym i społecznym) S.L. Bagdziński i A. Nowakowska dodają wewnętrzne czynniki o charakterze ekonomicznym (infrastrukturę techniczną, ekonomiczną i społeczną oraz potencjał gospodarczy i lokalny kapitał, a także inwestycje) oraz o charakterze przestrzennym (walory środowiska przyrodniczego, zasoby naturalne i krajobraz miasta)³³. Negatywne skutki wykluczenia cyfrowego zatem najłatwiej rozpatrywać w trzech podstawowych sferach: społecznej, ekonomicznej i publicznej.

Negatywne skutki społeczne związane są przede wszystkim z tym, iż wykluczenie informacyjne jest jedną z przyczyn wykluczenia społecznego. Może ono prowadzić do powstania niepokojących zjawisk o naturze społecznej, takich jak ograniczenie możliwości edukacyjnych, problemy w dostępie do usług publicznych i ogólny brak informacji. Badania wskazują, że może to powodować u człowieka wyraźne poczucie niższości, braku bezpieczeństwa, zagubienia i niepewności. W konsekwencji może to skutkować mniejszym zaangażowaniem społeczności lokalnej w rozwój danego terytorium, obniżeniem jej warunków życia, brakiem rozwoju kapitału ludzkiego, brakiem możliwości aktywizacji zawodowej wszystkich grup społecznych.

³² I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa 2000, s. 33.

³³ Dodatkowo autorzy wyróżniają czynniki zewnętrzne rozwoju lokalnego, S.L. Bagdziński, *Lokalna polityka gospodarcza w okresie transformacji systemowej*, Wydawnictwo UMK w Toruniu, Toruń 1994, s. 18 oraz A. Nowakowska, *Polityka i strategia rozwoju gminy w okresie transformacji systemowej (na przykładzie miejskich gmin województwa łódzkiego)*, Rozprawa doktorska niepublikowana, Łódź 1998, s. 47, [za:] J. Chałdyński, wyd. cyt., s. 85.

Negatywne skutki ekonomiczne wykluczenia cyfrowego powinny być rozpatrywane głównie z punktu widzenia możliwości, jakie daje rozwój technologii ICT dla wzrostu konkurencyjności gospodarki i danego regionu. Korzyści te mogą się przejawiać, z jednej strony, w obniżeniu kosztów i poprawie atrakcyjności inwestycyjnej, z drugiej natomiast, mogą wynikać ze zwiększenia stopnia dywersyfikacji produkcji oraz poprawy jakości, innowacyjności procesowej i produktowej. Te wyżej przedstawione elementy składają się na czynniki decydujące o lokalizacji działalności na danym obszarze³⁴. W konsekwencji brak stosowania i wykorzystania nowoczesnych technologii przez podmioty gospodarcze danego terytorium może skutkować dla rozwoju lokalnego takimi negatywnymi konsekwencjami, jak brak współpracy między podmiotami, brak możliwości szybkiego dostępu do pełnej i wiarygodnej informacji oraz jej wymiany, jak i budowania innowacyjnego środowiska przedsiębiorczości.

Wykluczenie cyfrowe może również wpływać negatywnie na zarządzanie rozwojem lokalnym. Konkurencyjność i innowacyjność administracji publicznej determinowana jest wyposażeniem w nowoczesne technologie, jak i wiedzą oraz kompetencjami co do ich wykorzystania. Zarządzanie rozwojem lokalnym w praktyce wymaga spełnienia wielu warunków, jak np. uwzględnienia działań i decyzji różnorodnych podmiotów funkcjonujących na terenie danej jednostki, uwzględnienia często odmiennych celów i potrzeb, sprawnego funkcjonowania w zmiennym oraz niepewnym otoczeniu, współpracy wszystkich podmiotów zaangażowanych w rozwój społeczno-gospodarczy. Pełniejsze spełnienie tych warunków decyduje o dynamice rozwoju lokalnego. Dlatego właśnie brak wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych negatywnie wpływa zarówno na wizerunek administracji publicznej, która nie jest wówczas w stanie sprostać oczekiwaniom nowego społeczeństwa jak i możliwości efektywnego zarządzania jednostką terytorialną.

Ten negatywny wpływ wykluczenia cyfrowego na endogeniczne czynniki rozwoju lokalnego stanowi barierę dla realizacji jego podstawowych celów, takich jak zaspokajanie potrzeb mieszkańców i poprawa warunków ich życia, zapewnienie wzrostu ekonomicznego poprzez wzmacnianie konkurencyjności jednostek lokalnych oraz innych celów o charakterze kulturowym, technologicznym, psychospołecznym, politycznym i socjalnym³⁵.

5. Podsumowanie

Postęp technologiczny oraz wzrost wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych stanowiących wizytówkę społeczeństwa informacyjnego miał się stać czynnikiem, który pomoże niwelować różnice w poziomie rozwoju

³⁴ M. Runiewicz, wyd. cyt., s. 13-15.

³⁵ Szerzej w: P. Starosta, *Poza metropolią: wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makropolcznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995, s. 216-217.

społeczeństwa i gospodarki, dając szereg nowych możliwości w zakresie produkcji, komunikacji, zarządzania, edukacji. Rzeczywistość szybko jednak zweryfikowała optymistyczne oczekiwania, budując nowy wymiar cyfrowego podziału gospodarki i społeczeństwa. Mogłoby się zdawać, iż wykluczenie cyfrowe jest zagrożeniem społecznym i prowadzi do podziału społeczeństwa. Rzeczywistość jednak pokazuje, że problem *digital divide* dotyczy nie tylko sfery społecznej, ale niesie również ze sobą poważne konsekwencje gospodarcze, stanowiąc współczesną formę stratyfikacji społeczeństwa, gospodarek, regionów i państw. Rozwój społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy jest procesem nieuniknionym i stanowi jedyną drogę zapewniającą dynamiczny i trwały rozwój. Niesie ze sobą szereg wcześniej niezidentyfikowanych możliwości, ale i niezidentyfikowane zagrożenia, które, zbagatelizowane, mogą grozić poważnymi konsekwencjami zarówno w skali mezo-, mikro-, jak i makro. Wiek dostępu, oparty na idei wolności, równości i nieograniczonych możliwości, może zacząć się kojarzyć bardziej z kulturą wykluczenia. Rozpoznanie tego zjawiska i rozpoczęcie działań mających na celu przeciwdziałanie i minimalizowanie *digital divide* stanowi jedno z podstawowych wyzwań gospodarki XXI wieku.

Literatura

- Arendt L., *Wykluczenie cyfrowe w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw*, IPISS, Warszawa 2009.
- Bagdziński S.L., *Lokalna polityka gospodarcza w okresie transformacji systemowej*, Wydawnictwo UMK w Toruniu, Toruń 1994, s. 18.
- Brol R., *Wpływ procesów globalizacji na rozwój lokalny*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Rzeńca (red.), *Współczesne wyzwania miast i regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Castells M., *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań 2003.
- Drucker P.F., *Zarządzanie w czasach burzliwych*, „Czytelnik”, Warszawa 1995.
- Fong E., Wellman B., Kew M., Wilkes R., *Correlates of the Digital Divide: Individual, Household and Spatial Variations*, Department of Sociology, University of Toronto 2001.
- Gruchman B., *Postęp techniczny a rozwój lokalny w warunkach polskich*, [w:] B. Gruchman, J. Tarajkowski (red.), *Rozwój gospodarki lokalnej w teorii i praktyce, Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny*, t. 1, Poznań-Warszawa 1990, s. 117.
- Hales C.F., *The role of ICT in regional development*, [w:] C.F. Hales (red.), *Społeczeństwo informacyjne, Stan i kierunki rozwoju w świetle uwarunkowań regionalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- Instytut Zarządzania Wiedzą w Krakowie, *Gospodarka oparta na wiedzy – stan, diagnoza i wnioski dla Polski*, Warszawa-Kraków 2002.
- Jewtuchowicz A., *Globalne uwarunkowania rozwoju lokalnego. Rozważania na temat globalizacji*, [w:] T. Markowski, D. Stawasz (red.), *Gospodarka, zarządzanie, przestrzeń*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Oeconomica, 186, Łódź 2005.
- Chądzyński J., *Nowe koncepcje rozwoju – w kierunku rozwoju lokalnego*, [w:] J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.), *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2007.

- Koźmiński A., *Jak stworzyć gospodarkę opartą na wiedzy?*, [w:] *Strategia rozwoju Polski u progu XX wieku*, Kancelaria Prezydenta RP i Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa 2001.
- Krakowiak M., *Gospodarka oparta na wiedzy – perspektywa mezoekonomiczna*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Zarządzanie kapitałem ludzkim w gospodarce*, Uniwersytet Szczeciński, Print Group, Szczecin 2007.
- Machol-Zajda L., *WWW.WYKLUCZENI.COM, czyli rzecz o wykluczeniu informacyjnym*, [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo AE, Katowice 2005.
- Madej Z., *Gospodarka oparta na wiedzy wkracza w świat paradygmatów*, [w:] E. Frejtag-Mika (red.), *Teoria i praktyka ekonomii a konkurencyjność gospodarowania*, Difin, Warszawa 2006.
- Nowakowska A., *Polityka i strategia rozwoju gminy w okresie transformacji systemowej (na przykładzie miejskich gmin województwa łódzkiego)*, Rozprawa doktorska niepublikowana, Łódź 1998, s. 47.
- OECD, *The Knowledge-Based Economy*, OECD/GD (96) 102.
- Olejniczak K., *Nowe teorie rozwoju regionalnego w praktyce Unii Europejskiej*, [w:] A. Adamczyk, J. Borkowski (red.), *Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze Strukturalne w Unii Europejskiej*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Onak-Szczepanik B., *Budowa gospodarki opartej na wiedzy w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską* [w:] D. Kopycińska (red.), *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów*, Wydawnictwo Naukowe Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.
- Pietrowicz K., *Nowa stratyfikacja społeczna? „Digital divide” a Polska*, [w:] H. Haber (red.), *Spółczesność informacyjna – wizja czy rzeczywistość?*, t. II, BG AGH, Kraków 2004.
- Pietrzyk I., *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa 2000.
- Ponikowski H., *Zmiany globalne jako czynnik rozwoju lokalnego*, [w:] D. Strahl (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 1161, Wydawnictwo AE, Wrocław 2007.
- Rifkin J., *Wiek dostępu*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.
- Runiewicz M., *Znaczenie ICT w generowaniu zdolności konkurencyjnej regionu*, [w:] M. Runiewicz (red.), *Konkurencyjność regionów: rola technologii informacyjno-telekomunikacyjnych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2006.
- Sakowicz M., *Modernizacja samorządu terytorialnego w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2007.
- Selwyn N., Gorard S., *The Information Age. Technology, Learning and Exclusion in Wales*, University of Wales Press, Cardiff, s. 51.
- Starosta P., *Poza metropolią: wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrosocjalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
- Strahl D., Markowska M., *Poziom rozwoju gospodarki opartej na wiedzy (GOW) jako podstawa klasyfikacji europejskiej przestrzeni regionalnej* [w:] A. Jewtuchowicz (red.), *Region w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Szewczyk A., *Oblicza ubóstwa w społeczeństwie informacyjnym*, PWN, Warszawa 2006.
- Szpunar M., *Digital divide a nowe formy stratyfikacji społecznej w społeczeństwie informacyjnym – próba typologizacji*, [w:] K. Wódz, T. Wieczorek (red.), *Spółczesność informacyjna*, WSB, Dąbrowa Górnicza 2007.

DIGITAL DIVIDE AS A BARRIER OF LOCAL DEVELOPMENT IN AN ERA OF KNOWLEDGE-BASED ECONOMY

Summary: This article presents the problem which is one of the main threats in the era of knowledge-based economy and information society – digital divide. The author tries to show the main challenges posed by the development of a new society and economy for the local development, paying particular attention to the social and economic consequences of the digital divide. The article focuses attention on development barriers that arise as a result of digital divide and that are a very important, but unfortunately often marginalized threat for building an innovative and competitive knowledge-based economy.